

Marko Špikić

Modruš, povijesni spomenik između predaje i diskontinuiteta

Modruški plemićki grad Tržan u hrvatskoj je historiografiji zauzeo značajno mjesto, počevši od prvih znanstvenih osvрта sredinom 19. stoljeća. U tekstu se raspravlja o uzrocima zapuštenosti toga plemićkoga grada, koji se prepoznaju u nedovoljnoj povezanosti povjesničara i povjesničara umjetnosti te u postupnom zapuštanju ideala preporodnoga naraštaja. Autor u tom smislu upućuje na diskontinuitet u istraživanju toga važnoga nacionalnoga spomenika, naročito u krugu povjesničara umjetnosti.

Ključne riječi: Modruš, hrvatski narodni preporod, historiografija, povijest umjetnosti, Ivan Kukuljević, Gjuro Szabo

Prije pet godina otvorena je brza prometnica između kontinentalne i primorske Hrvatske. Premda većini putnika služi kako bi u ljetnim mjesecima što prije stigli do obale, ona im je novim smjerom omogućila i otvaranje novih vidika.

Prolazeći kroz središte Like i Ogulinsko–plaščanske udoline, danas imamo mogućnost nanovo otkriti gotovo mitski grad Modruš. Pojam mitskoga nameće se s barem dvije konotacije. Prva je, naizgled proturječno, znanstvena: po njoj je Modruš simbolično mjesto našega nacionalnoga i historijskoga pamćenja, vezanoga za hrvatsko plemstvo, Crkvu i krizna vremena protuturskih ratova. Modruš je jedno od mjesta posvećenja kulta nacionalnih spomenika, hodočašća rodonačelnika hrvatske historiografije, predmet topografskih studija i sabiranja podataka u doba »prvotne akumulacije historijskoga kapitala« u preporodno doba.

Druga konotacija bliža je svakodnevnoj zbilji: Modruš kao fizički spomenik u kolektivnoj svijesti gotovo da ne postoji nego u djelokrugu mita. To znači da mu se ime i spominje u nekoj vrsti predaje ili javne komunikacije, ali mu se slika, točan položaj i stanje ne nalaze pred očima naših sugrađana. Stručna je recepcija u tom smislu neusporedivo snažnija od javne, iako i ona posjeduje prekide. Sličnu sudbinu

proživljavaju brojni zaboravljeni spomenici srednjovjekovlja u kontinentalnom dije-
lu naše zemlje.¹

I sâm mogu posvjedočiti o iskustvu druge skupine ljudi, tojest nestručnih ali zainteresiranih promatrača i korisnika baštine.² Zbog školskoga i društvenoga sustava u kojima sam osamdesetih godina 20. stoljeća prošao temeljno obrazovanje, o Modrušu sam stvorio sliku nekoga davno zaboravljenoga mjesta, kao da je riječ o diskutabilnom lokalitetu na *Tabuli Peutingeriani*. Već mi se na pučkoškolskoj razini nametnuo problem koji izgleda ozbiljniji od potrebe da se povijesni spomenici u udžbenicima prikažu na kratak i jezgrovit način. Problem se nalazio u nedostatnosti podataka o tom važnom dijelu naše nacionalne baštine.³

Spomenuti problem je, smatram, proizašao iz neudruženosti dvije vrste historijskoga istraživanja: uvida u pisana vrela i uvida u materijalnu kulturnu baštinu. Jedan od glavnih razloga nepotpune obaviještenosti o Modrušu i skupini važnih nacionalnih spomenika kojoj taj grad nedvojbeno pripada, nalazi se i u stručnom diskontinuitetu u historijskim znanostima. Diskontinuitet podjednako upućuje na stručne i socijalne aspekte tih znanosti, tojest na prekid unutar pojedinih historijskih disciplina (primjerice, unutar povijesti umjetnosti) te na napuštanje interdisciplinarnosti istraživača 19. stoljeća, koji su djelovali kao polihistori. U skladu s time, prekid upućuje i na prevlast specijalizacije u 20. stoljeću, koja se u istraživanju srednjovjekovnih arhitektonskih spomenika kontinentalne Hrvatske slabo afirmirala, ostajući

- 1 Pojam javnosti se, poput državnoga aparata, može podijeliti prema hijerarhijskom načelu uspona na ljestvici upravnih instanci, od lokalne do državne razine. Uzmemo li u obzir takvu podjelu stanovnika, koji izravno ili neizravno sudjeluju u percepciji i upravljanju kulturnom baštinom, tada se u ogulinskom kraju može primijetiti uzorak ponašanja nazočan i u drugim hrvatskim krajevima: vidi se entuzijazam lokalnih zaljubljenika u starine i nespремnost najviših tijela državne uprave na programskoj i financijskoj razini. Prepoznavanje simbolički važnih povijesnih spomenika ili slikovitih ruina te čitavih ambijenata među lokalnim učenicima, koje je u Francuskoj od 1820. do 1840. godine dovelo do stvaranja učinkovite državne uprave za zaštitu spomenika, u Hrvatskoj na početku 21. stoljeća ne dovodi do pozitivne i sustavne reakcije državnih upravitelja. O ustroju francuske službe zaštite i restauriranja spomenika u četiri ministarstava 1840. godine usp. grafički prikaz na www.merimee.culture.fr (pregled 25. 8. 2008.).
- 2 Austrijski povjesničar umjetnosti Alois Riegl je 1903. u tekstu *Moderni kult spomenika, njegova bit, njegov postanak* postavio teoriju »sustava vrijednosti« (*Wertesystem*) na temelju razlikovanja recepcija korisnika baštine. Pritom nije smatrao da su nestručnjaci manje vrijedni promatrači od školovanih ljudi. Usp. hrvatski prijevod teksta u RIEGL 2006: 351–411.
- 3 Modruš je, poput Zrina, Cetingrada ili Gvozdanskoga, primjer naše proturječne kulture zaborava. Toponimi, koji su od sredine 19. stoljeća sjedinili vodeće hrvatske historiografe, političare i njihovu publiku, zbog diskriminacijskih su državnih sustava 20. stoljeća bačeni u zapečak usmene predaje koja slušatelja uvijek nanovo uvodi u dvojbu je li riječ o imenima bez referencije ili o zbiljskim povijesnim lokalitetima. Anketiranje studenata i nositelja naslova doktora znanosti iz drugih struka nerijetko me dovodilo do takvih spoznaja.

predmetom interesa vrijednih pojedinaca bez snažnije potpore istraživačkoga, sveučilišnoga, izdavačkoga i upravnoga sustava. Stoga za tu specijalizaciju možemo reći da je ostala nedovršeni preporodni projekt i područje postupnoga opadanja interesa kako nacionalne, tako i istraživačke zajednice i njihovih prvaka. Iako smo svjedoci pozitivnih pojava u razvitku historijskih disciplina tijekom 20. stoljeća, vjerujem da ne ću pogriješiti ako naglasim gore spomenuti ključni nedostatak: nedovoljnu povezanost istraživača pisane predaje i istraživača likovno–umjetničke baštine Bernardina Frankopana i njegovih bližih prethodnika i sljedbenika. U proteklom se stoljeću, u smislu osvjetljavanja toga doba, uglavnom radilo o supostojanju, ne i prožimanju disciplina, pa su i jedna i druga strana na »susjedne« spoznaje gledali kao na pomoćnu građu (možda i na nepotrebni, anakroni alat), stavljajući vlastiti interes u fokus, a dodatne podatke na marginu. Ta se nepovezanost — koja nije apsolutna, ali je dominantna — na neugodan način osjeća upravo u kontinentalnom dijelu Hrvatske, što također spada u jedan od paradoksa hrvatske istraživačke predaje, jer su istraživanja s nacionalnim predznakom potekla upravo iz tih krajeva na poticaj zagrebačkih iliraca.⁴

Problem nepovezanosti, a ponekad i suprotstavljenosti disciplina, međutim, ne pripada samo našoj nacionalnoj istraživačkoj predaji ili kulturi posljednjega para stoljeća. Riječ je o pojavi, koja je starija od pitanja je li 20. stoljeće ideološkim uplitanjem u historijski rad, uprežanjem historije u kola totalitarnih utopija i specijalizacijom disciplina dovelo do gubitka »velike slike« zajedničke nam prošlosti. Talijanski historičar historiografije Arnaldo Momigliano je 1950. godine definirao problem kao polemiku historiografa i antikvara, koja je u Europi razvijena koncem 17. i početkom 18. stoljeća.⁵ Iako je spor dviju skupina pomogao razvitku modernih historijskih disciplina poput povijesti umjetnosti, i njihovu grananju na nove podvrste političke i kulturne historije ili historije svakodnevice, istraživači su razvitkom nacionalne svijesti sredinom 19. stoljeća i kulminacijom interesa za lokalnu kulturnu baštinu, tu povijesnu podjelu morali staviti na stranu i vratiti se u poziciju osnivača novovjeke historiografije i antikvarnih studija, tojest u poziciju

---

4 Jedan od razloga nerazmjera u istraživanju kulturnih baština priobalne i kontinentalne Hrvatske, naročito iz aspekta povijesti umjetnosti, jest u činjenici da je priobalje pripadalo agilnijoj austrijskoj upravi, koju su predstavljali prvaci antikvarnih istraživanja, a kontinentalna pod ugarsku krunu. Dok je prva od 1805. godine ulagala u iskapanje klasičnih spomenika Salone (doduše, u obliku tada općeprihvaćene pljenidbe, komadanja i selidbe nalaza), druga je u nacionalnim spomenicima Kraljevina Hrvatske i Slavonije mogla vidjeti samo »subverzivne« dokaze hrvatskoga etničkoga kontinuiteta. Drugu bi pretpostavku valjalo dodatno elaborirati u posebnom istraživanju. O razvitku državne uprave za zaštitu spomenika u Ugarskoj usp. VON WUSSOW 1885: 206–209.

5 MOMIGLIANO 1950: 285–315.

prvih renesansnih humanista.⁶ Ti su se učenjaci, koji su Europi u potpunosti i bez skrupula vratili interes za antičku civilizaciju, nalazili na »nultoju točki« znanja o starom vijeku, pa uopće ne čudi da su prvotnoj neselektivnosti u prikupljanju vrela već u prvoj polovici 15. stoljeća pridružili i vrstu korporativnoga djelovanja, kako bi proširili spoznaje, usporedili ih i prodiskutirali o njima.⁷ Štovatelji nacionalnih starina u 19. stoljeću po čitavoj Europi, pa tako i u našim krajevima, našli su se u takvu položaju: na intuitivnoj su ravni u vlastitu ambijentu otkrili nešto fascinantno i vrijedno štovanja, sabiranja i baštinjenja, a potom su — proučavajući postupanje prethodnika — započeli stvarati novu znanstvenu predaju.

Povratak na poziciju prvih humanista znači da su se ti nacionalno osviješteni istraživači, kako bi uopće išta razumjeli čitajući pisana vrela i promatrajući kulturnu baštinu svojih rodnih krajeva, morali koristiti elementarnim postupkom *usporedbe*. Taj se postupak u 19. stoljeću nije ograničio samo na kolacioniranje pisanih vrela, tojest na historijsko–filološku analizu anala i regestâ, nego je proširen i na sumnjičavu provjeru podataka u prostoru spomeničkih ambijenata, razvijajući tako topografska i stiliska istraživanja u prostorima koji su prepoznati kao ključni za nacionalnu egzistenciju ili emancipaciju, ali i za nastanak, širenje i preživljavanje nekoga umjetničkoga izraza.⁸ Izlazak iz udobnih kabineta, u kojima su poklonici kulta klasične antike od renesansnih vremena istraživali historijska vrela ili prebirali po medaljama, konačno se zbio u 18. stoljeću otkrićem Herkulaneja i Pompeja. Budući da su štovatelji nacionalnih starina preuzimali njihova najbolja iskustva, taj se izlazak morao zbiti i u njihovim redovima. Odatle pratimo požrtvovnost

6 O pojmu nacionalnih starina u povijesti konzerviranja usp. CHOAY 1995: 49 i dalje.

7 O talijanskim humanistima usp. ŠPIKIĆ 2006.

8 Topografsko popisivanje je nakon pada Napoleona obilježilo nastanak uprava za zaštitu spomenika u moćnim europskim državama poput Prusije, Francuske i Austrijskoga Carstva. Oko 1815. godine, te su države, slijedeći uzor papinskih uredbi, edikata i kirografa, započele ustroj konzervatorskih službi. U njima su djelovali ugledni istraživači, umjetnici, arhitekti i pisci poput Karla Friedricha Schinkela (koji 1815. piše pruskomu kralju Fridriku Vilimu III. o potrebi stvaranja popisa spomenika, *Verzeichnisse*), Sulpiza Boisseréea, Antonia Canove, Antona Steinbüchela, Prospera Mériméa, Françoisa Guizota, Victora Hugoa, Eugene–Emanuela Viollet–le–Duca i Louisa Viteta. O pruskom prikupljanju podataka usp. MOHR DE PÉREZ 2002. O francuskom ustroju službi 1830ih godina kod LÉON 1951. Austrijska vladarska kuća 1818. godine objavljuje *Uredbu o izvozu i prevoženju umjetničkih djela i rijetkosti* (usp. *Sr. k. Majestät Franz des Ersten politische Gesetze und Verordnungen für die Oesterreichischen, Böhmischen und Galizischen Erbländer*, sv. 46, Wien 1820., str. 269–271) da bi 1819. objavila ukaz o sabiranju i očuvanju spomenika u Saloni i Splitu (usp. dopis Carla Lanze 21. 5. 1819. u arhivu Arheološkog muzeja u Splitu). Sabiranje, zaštita i zabrana razaranja i izvoženja spomenika svih vrsta vuče podrijetlo iz papinskih dokumenata, od Pia II. Piccolominija 1462., preko Leona X. i Pavla III., do papa 17., 18. i 19. stoljeća, o čemu usp. MARIOTTI 1892.

Viollet-le-Duca, Prospera Mériméa, Johna Ruskina, Ferdinanda von Quasta ili Mijata Sabljara, koji su do sredine 19. stoljeća kabinete zamijenili iscrpljujućim putovanjima kako bi osobno posvjedočili o stanju, ljepoti ili starosti spomenika i usporedili čitateljsko iskustvo s izravnom vidnom percepcijom. Tim su postupcima udarili temelje nacionalnim istraživačkim ustanovama, koje više nisu trebale slati antikvare i arhitekta u Rim, Grčku ili Bliski istok, nego u neposrednu okolicu, konstituirajući pojam nacionalnih povijesnih spomenika.

Takvim su se poslom — otkrićem dragocjenosti lokalne kulturne baštine i izlaskom pod vedro nebo, među ruševne ostatke antičkih spomenika — na tragu Marulićeva i Lučićeva istraživanja bavili naši značajni istraživači 18. stoljeća: Pavao Ritter Vitezović, Matija Petar Katančić, Andrija Blašković, Ante Radoš Michieli-Vitturi, Julije Bajamonti i Ivan Josip Pavlović-Lučić. To su istraživači koji su spajali kult antike — proširen po čitavoj Europi — s prvim oblicima lokalnoga, pa i nacionalnoga ponosa, povezujući središte antičke uljudbe u Rimu i vrijednost lokalne kulturne baštine te čitanje historija i promatranje opipljivih ostataka starih kultura.⁹ Rasprave tih crkvenjaka i plemića čine samo korak do preporodnoga prikupljanja prema pozivu biskupa Maksimilijana Vrhovca iz 1813., Jurja Šporera iz 1818. godine i nešto kasnijim preporukama Ivana Kukuljevića, kada historija i antikvarni studiji dobivaju političku namjenu, tojest specifičnu pristranost, gotovo redovitu u štovanju nacionalnih spomenika.¹⁰

Diskontinuitet u odnosu na takvu predaju sveobuhvatnih i predanih istraživača zbio se u 20. stoljeću, i to u odnosu na štovanje nacionalnih spomenika koje je začeto u Narodnom preporodu. No kakve vrijednosti baštinitimo iz toga već poprilično dalekoga doba? Treba li tadašnji, često nekritički i neznanstveni zanos preporoditelja, uopće biti relevantan za današnje istraživače nacionalne kulture? Postavimo li se kao čuvari baštine — kojima se pred očima doslovno svakodnevno ruši jedan svijet — i kao štovatelji ideja predaka, odgovor je svakako potvrđan.

---

9 Koncem 18. stoljeća dalmatinski pisci, još uvijek pod mletačkom upravom, pišu o »naciji«: ta se nedovoljno precizirana riječ pojavljuje u tiskanim djelima Pavlovića-Lučića i Michieli-Vitturija. Jasno je tek da je Nacija o kojoj pišu trebala naći podrijetlo u *klasičnim*, a ne srednjovjekovnim spomenicima. Antikvarne rasprave dvojice dalmatinskih pisaca stoga zorno pokazuju nazočnost klasicističke predaje i rano shvaćanje ili uobličenje pojma nacije. Stalnost nacije se koncem 18. stoljeća ne dokazuje srednjovjekovnim hrvatskim spomenicima, nego univerzalno prihvaćenim tragovima europske uljudenosti, koju su od vremena renesansnih humanista svjedočili antički spomenici.

10 Za Vrhovčev poziv duhovnim pastirima svoje biskupije i Šporerov oglas za izdavanje *Oglasnika ilirskoga* 1818. usp. JEŽIĆ 1934: 81–82 i 86.

Predaja i diskontinuitet: od preporoda do specijalizacije

U pregledu istraživačke predaje nastale u preporodnim vremenima, želio bih istaknuti dvije stvari, koje upućuju na europsku ukorijenjenost ranih istraživača hrvatske kulturne baštine.

Prva je premisa: hrvatski su istraživači rano reagirali na širenje novoga kulta nacionalnih spomenika, započetoga i razvijenoga u Engleskoj, Francuskoj, njemačkim zemljama i srednjoeuropskim zemljama pod habsburškom upravom. Bilo da je riječ o priobalju ili kontinentu, istraživači spomenika u Hrvatskoj ubrzo su se zblížili s romantičarskim filozofima i arheolozima srednjovjekovlja Europe. Iako se zbog političkih prilika nismo mogli nositi s pruskim ili francuskim iskustvima pretvorbe intimnih u kolektivni a potom u državni entuzijazam prema spomenicima, istraživači poput Vjekoslava Babukića, Ivana Kukuljevića, Francesca Carrare i Mijata Sabljara do 1850. godine uspjeli su u važnoj zadaći: pretvaranju dotad nezanimljivih spisa, artefakata i ambijenata u predmete zajedničkoga divljenja i očuvanja.¹¹

Drugi je zanimljivi trenutak naše preporodne predaje u njenoj snošljivoj naravi. Već pristrani pogled na podrijetlo prvaka Narodnoga preporoda (Gaja, Vraza ili Demetera) pokazuje da projekt otkrivanja nacionalne prošlosti i stvaranja skupne južnoslavenske budućnosti nije patio od ksenofobije ili stvaranja granica kao razlikovnoga načela u odnosu na »Druge«. U procesu otkrivanja nacionalne baštine — koji je u naraštaju Mériméea, Viteta i Viollet-le-Duca napredovao neobičnom brzinom — nacionalni spomenici zadobili su moć sjedinjavanja ljudi. Sjedinjavanje je, u duhu vremena, pratio konsenzus o slobodi konstruiranja reprezentativne historije naroda. Takav osjećaj slobode upućivao je na želju za dosegom etničke homogenosti i neovisnosti, te na neopterećenost metodološkim obzirima o potrebi čuvanja slojeva povijesti koji smetaju navedenim idejama.¹²

11 Posao je, kao i u Europi, bio zahtjevan i spor, pa je Sabljar u tekstu *Mane koje smetaju razvitku književnosti i sačuvanju umjetnosti te starinarskih predmeta*, Zagreb, 1863. pisao o nastavku nesvjesnoga ili namjernoga razaranja kulturne baštine u našim krajevima.

12 Pod *duhom vremena* podrazumijevam istodobnost pojave manifestâ o političkoj homogenizaciji, prvih historija *herderijanskih* naroda (naročito iz slavenskoga svijeta) i želje za pristranom interpretacijom historijskih činjenica. U prvim godinama stilskoga restauriranja u Europi (početak petoga desetljeća 19. stoljeća), koji je doveo do preinaka, uklanjanja povijesnih slojeva i integriranja francuskih, njemačkih i engleskih katedrala, pojavljuje se želja za stvaranjem cjelovite historijske poruke i reprezentativnosti nacionalnih spomenika. Ne čudi stoga inicijativa Matice hrvatske, koja je 1844. od Ivana Mažuranića naručila *dovršetak* dva nesačuvana pjevanja Gundulićeva *Osmana*. Kada pjesnik, prema općemu mišljenju, uspijeva integrirati Gundulićev spjev, arheolog srednjovjekovlja Adolphe Napoleon Didron protivu

U istraživanju arhiva, ruševina i općenito srednjovjekovne prošlosti kao nepoznatoga, raskomadana i udaljenoga svijeta, na prostorima kontinentalne Hrvatske pojavljivali su se ljudi poput onih koji su otkrivali bogatstvo priobalne antičke baštine: putopisci, topografi (u nas se nazivaju *mjestopisci*) i čuveni antikvari. Kako je navedeno, oni su učili na iskustvu svojih prethodnika, pa su uobličene historijskih studija o nacionalnim spomenicima temeljili na procedurama antikvara–klasicista. Ta predaja, starija od tri stoljeća, koja je posjedovala dinamiku i brojne mijene u istraživanjima — od gomilanja papirnatih i kamenih dokaza, preko njihove klasifikacije i usporedbe do interpretacije — posjedovala je velike mogućnosti prilagodbe i primjene na nova područja istraživanja i različite tipove spomenika.¹³

Kako su se mijenjale tradicionalne istraživačke procedure i pretvarale se u nove historijske (i sveučilišne) discipline, nakon Francuske je revolucije došlo i do novoga fenomena: kolektivne, građanske percepcije kulturne baštine. Učene pojedince, odabrane dvorske genije i individualne kolekcionare uskoro je trebala zamijeniti državna administracija, kojoj su u Pruskoj podršku davali uglednici poput Alexandra von Humboldta i Bartholda Georga Niebuhra. Stoga ne čudi što su upravitelji i politički kolonizatori s početka 19. stoljeća bili i utemeljitelji državne skrbi za spomenike na starim i novim posjedima. Nakon što su 1818. u pratnji austrijskoga cara Franje I. u naše krajeve doputovali i antikvari, već 1819. godine u Splitu dobivamo jedan od najranijih arheoloških muzeja u Europi kao precizni izraz proračunate uprave.¹⁴

Prateći i prijedlozima podupirući novi interes visoke politike, carev antikvar Anton Steinbüchel von Rheinwall je 1820. godine u Beču objavio putopis *Dalmatien. Eine Reise–Skizze*. Iako mu je pozornost bila usmjerena antičkim spomenicima, Steinbüchel je u uglednom časopisu *Jahrbücher der Literatur*, u kojem su se u

---

se dovršetku katedrale u Reimsu, postavljajući pitanje bi li se jednako moglo postupati i s Vergilijevim ili Michelangelovim djelom.

- 13 Stoga ne začudjuje što su se francuski istraživači nacionalnih spomenika, kojima je Arcisse de Caumont dao poticaj osnutkom *Société des antiquaires de Normandie* 1824. godine, od petoga desetljeća u publikacijama poput Didronove *Les annales archeologiques* nazivali arheolozima srednjovjekovlja. Slično je bilo i u britanskim arheološkim društvima, poput *British Archaeological Association*: dok su sredinom 19. stoljeća arheolozi iskapali i »oslobađali« antičke spomenike na atenskoj Akropoli, Britanci su se nazivali arheolozima »kopajućim« po nacionalnim arhivima i uklanjajući naknadne arhitektonske slojeve sa srednjovjekovnih katedrala.
- 14 Osim poznate Franjine sklonosti za starine, Metternich je, kao sustvaratelj nacionalne politike i poklonik znanosti i umjetnosti, u osnutku muzeja morao vidjeti instrument za pridobivanje povjerenja lokalnoga stanovništva. osim splitskoga Muzeja starina, kojim od 1819. upravlja Carlo Lanza, država pomaže ili odobrava osnutak muzeja u Opavi (1814.), Pragu (1818.), Innsbrucku (1823.), Padovi (1825.), Ljubljani (1831.) i Zadru (1832.).

studijama o Walteru Scottu već pojavljivali prvi oblici kulta srednjovjekovlja i *Gothic Revivala*, dao opis modruškoga kraja:

Drugo utvrđeno mjesto bilo je *Arupium* u blizini današnjega Modruša — divlje klisure, na kojoj se još uvijek, sasvim uz cestu, na jednom brežuljku vide ostatci zidova velikoga utvrđenoga dvorca, najvjerojatnije iz srednjega vijeka.¹⁵

Do petoga desetljeća 19. stoljeća i procvata kulta nacionalnih spomenika u Europi, Lika je bila prostor vojne uprave i smjele inženjerije graditelja prometnica koje su spajale kontinent i obalu. No i među vojnim topografima su se nalazili pisci koji su, osim geografsko–statističkih podataka, pisali o *Merkwürdigkeiten* (čudnovatostima, rijetkostima) u okvirima vojne granice prema Otomanskomu Carstvu. Franz Julius Fras pisao je o ličkim prostorima s neprikrivenim divljenjem. Kao da oživljava srednjovjekovne pripovijesti o antičkim spomenicima koji su nazvani čudilima (Divkovićev prijevod latinske riječi *mirabilia*), uz dragocjene je vijesti o položajima naseobina ili osamljenih spomenika, prenio mišljenja i tvrdnje o teško objašnjivim tragovima spomenika i o ruševinama. Fras je viđene stvari možda nesvjesno prozvao imenom kakvim su pisci i ponosni građani srednjovjekovnoga Rima častili antičke ruševine i razlomljene statue. Ipak, premda je sastavljao historijsko–topografsku studiju jednoga neistraženoga prostora koju je podjednako namijenio prvim poklonicima kulta nacionalnih spomenika i vojnim stratezima, i dalje se služio usmenim predajama. Danas njegovi zapisi predstavljaju važno topografsko i kulturno–historijsko vrelo (ovo posljednje i za upoznavanje Frasovih, ne samo ranijih vremena). Pišući o topografiji Ogulinske regimente, Fras je pokazao svijest o važnosti ruševne, ali i nove baštine carske kuće koja je uvidjela smisao i važnost čina komemoracije. Zato je uputio na obnovu carskog spomenika kraj Modruša. Apel (*Wollte man doch trachten, dieses Merkmal stets renovieren zu wollen*) ne gubi na aktualnosti, jer je zdenac s obeliskom kraj ceste za Senj — kojega sasvim prirodno treba smatrati dijelom hrvatske kulturne baštine — danas vrlo zapušten.¹⁶

Iako su vijesti o spomenicima naših krajeva u Franjinoj Carevini rijetko dolazile do središnjih publikacija, od petoga desetljeća — kada je u politici i kulturi lokalno i nacionalno izbilo u prvi plan — vijesti dolaze sve češće. Tada se zbiva još jedna zanimljiva promjena: vijesti se više ne tiču samo nalaza antičkih spomenika, nego se

15 »Ein andere befestigter Ort derselben war Arupium in der Nähe des heutigen Modrusch, einer wilder Felsschlucht, wo noch jetzt hart an der Straße an einem Hügel die Mauerreste eines großen befestigten Schlosses (diese freylich aus dem Mittelalter) zu sehen sind.« Usp. STEINBÜCHEL 1820: 2.

16 Usp. FRAS 1830: 119. Knjiga je jedan od najranijih dokaza primjene antikvarnih postupaka (prijepisi epigrafskih spomenika, deskripcija lokaliteta i ruševina) na neantičkim spomenicima naše zemlje. Tomu se pridružuju i EBNER 1827, KUNITS 1827 i KUNITS 1828.

izvješćuje, raspravlja, hvali i kudi intervencije na, primjerice, bečkoj katedrali sv. Stjepana.¹⁷ Otkako su se u Europi pojavili časopisi o srednjovjekovnoj kulturnoj baštini (*Les annales archeologiques*, *Kölner Domblatt*, *The Ecclesiologist*) i otkako su započele intervencije na velikim katedralama, nacionalno i srednjovjekovno dobilo je na važnosti. Pritom valja naglasiti da zbog političke osjetljivosti u Metternichovu sustavu nije moglo doći do potpunijega širenja kulta nacionalnih spomenika. Kada su austrijski dvorski antikvari počeli izvješćivati o lokalnim nalazima, ponašali su se poput gore spomenutih dalmatinskih i slavonskih antikvara s konca 18. stoljeća: pisali su o lokalnom blagu, ali najčešće antičkom. Možda je iz toga razloga kustos u carskom Kabinetu, pjesnik i antikvar Johann Gabriel Seidl tijekom 1846. i 1847. godine, u jednom od središnjih austrijskih časopisa pod nadzorom Dvora, objavljivao *Kroniku arheoloških nalaza u Austrijskoj Monarhiji*.¹⁸ U njoj se nalazi vijest o ranim oblicima iskapanja u Modrušu (Seidl piše o *Schatzgrabung*, iskapanju blaga) i nalazu zlatnoga prstena s Karakalinih likom na kameji.¹⁹ Sve se to zbilo koncem rujna 1845. među ruševinama modruških spomenika, koje su privukle prve znatiželjnike.²⁰

Austrijski su službenici u antikvarnim ustanovama poput carskoga Kabineta za numizmatiku i starine, tako na izravan način podizali svijest o važnosti istraživanja

---

17 Usp. SCHMIDL 1844: 7–8.

18 Dio o Modrušu nalazi se u SEIDL 1846a: 345–348. *Blätter* je uređivao Adolf Schmidl, koji je 1848., nakon pada Metternicha, s olakšanjem opisao postupanje Cenzure Sedlnitzkoga u procesu tiskanja tih novina. Dokaze da su antički nalazi ipak bili u prednosti nalazimo u drugom Seidlovu izvješću, objavljenom u veljači 1846.: ondje se spominju nalazi u Derlivači, Toliću i Kuli. Usp. SEIDL 1846b: 157–158.

19 Pojam *Schatzgrabung* može podsjetiti na izvješće o Brunelleschiju i Donatellu u Rimu, koji su zbog iskapanja početkom 15. stoljeća prozvani *quelli del tesoro* (»oni od blaga«). Modruški istraživači nisu im slični samo po tome što tragaju za antičkim blagom, nego i zbog toga što su u tom trenutku još uvijek pioniri u tom djelovanju.

20 Usp. SEIDL 1846: 345: »In Folge der dem Isaak Milleusnich und mehren anderen Bürgern und Handelsleuten aus Zengg durch Hohe General-Kommando-Verordnung zu Theile gewordenen Bewilligung, einem in den Ruinen bei Modrusch im Bezirke des Oguliner Grenzregimentes angeblich verborgenen Schatze, unter Aufsicht der Behörde, nachzugraben, wurde mit der Schatzgrabung daselbst am 23., 24., 25., 26. und 27. September 1845. auf drei verschiedenen Punkten begonnen. Der Erfolg entsprach jedoch den gehegten Erwartungen keineswegs. Die Ausbeute bestand einzig und allein in einem antiken Goldringe mit einem Kamee, welcher unter der Ruine der ehemals bestandenen Domkirche St. Markus, in einer Gruft unter dem Hochaltare, wo man nur Bischöfe zu begraben pflegte, gefunden und durch die Behörden dem k. k. Münz- und Antikenkabinete eingesendet wurde. Der Ring selbst ist unbestreitbar antik. Der Kamee, ein Chalcedon, den Kopf des jugendlichen Caracalla (etwa aus dem J. 198–200 n. Chr.) darstellend, trägt zwar etwas Fabriksmäßiges an sich, ist aber trotzdem für die Kaiserserie in Kameen ein willkommener Beitrag.«

prema prosvjetiteljskomu principu, a implicitno i o važnosti lokalne baštine u duhu štovatelja nacionalnih spomenika.

Na tom su skromnom tragu posao nastavili revni domaći istraživači, prateći poduhvate historijskih, antikvarnih i arheoloških udruga u Europi. Tako je Vrhovčev poziv dobio prve važnije sljedbenike. Gajeva prva publikacija *Die Schlösser bey Krapina* iz 1826. godine pokazuje da je romantičarski pogled prema lokalnoj historiji mogao započeti proučavanjem tvarne likovno–umjetničke baštine. Kasnije se — sve do početka Kukuljevićeva djelovanja — u Gajevim tiskovinama nije pridavalo mnogo prostora arheološkim lokalitetima i starim građevinama kako je to, primjerice, od početka četvrtoga desetljeća bio slučaj u časopisu *Gazzetta di Zara*.²¹ Tek se u *Danici ilirskoj* 1840. godine oglasio Babukić, pozivajući na sabiranje »starina ilirskih« u obliku rukopisa i artefakata.²² Prateći ranije vijesti iz austrijskih časopisa o otkriću antičkih spomenika u Vinkovcima i Petrovaradinu, u *Danici ilirskoj* se 1839. izvješćuje o nalazu *ilirske* krune 1818. godine, koja je odmah po pronalasku poslana u Beč.²³

U petom desetljeću, kada je u Carevini kulminirala politička kriza, zanimanje za nacionalne spomenike doseglo je vrhunac. S budničkih se poziva na otkrivanje kulturne baštine prešlo na racionalniji, metodičan rad na topografskom bilježenju podataka i sabiranju arhivske građe. Kada je i država s novim vladarom otpočela institucionalizaciju konzervatorskoga rada (proglas Franje Josipa I. od 31. prosinca 1850. o osnutku *Središnjega povjerenstva za proučavanje i održavanje starinskih građevina*), Ivan Kukuljević je svojim *Arktivom za povjesticu jugoslavensku* započeo temeljita istraživanja nacionalne kulturne baštine, pozivajući pretplatnike da mu se pridruže u poslu i javljaju o arhivskim, bibliotečnim, topografskim i arheološkim zanimljivostima. Od tada, zbog emotivnih političkih razloga, započinje pristrano, ne samo budničko i poetsko, već i historijsko konstruiranje kolektivnoga pamćenja u

21 *Gazzetta di Zara* je, uz kasnije utemeljeni list *La Dalmazia*, predstavljao puno više od skupa cenzuriranih i pročešljanih političkih vijesti iz zemlje i svijeta: to je novina u kojoj su pokrajinski antikvari (M. Kapor, M. Kažotić, P. Niseteo, P.–A. Fenzi, F. Carrara), pišući i raspravljajući o starinama, podizali svijest o njihovoj vrijednosti. Petar Niseteo je to i otvoreno činio, pozivajući mlade u studenome 1837. da mu pomognu sastaviti zbirku dalmatinskih natpisa. U tom se vidi da su spomenici antičkoga doba i dalje predstavljali referentnu točku za zajednice koje će uskoro ući u raspravu o nacionalnom identitetu. Istodobno se u putopisima (J. W. Sartorio 1838., M. Kažotić 1840.) sve više cijene srednjovjekovni spomenici: u početku su to građevine nastale pod mletačkom upravom, poput šibenske katedrale. Tu je bio i sve jači interes za etničke, »morlačke« teme.

22 BABUKIĆ 1840: 117–119. Nepoznati je pisac u istim novinama već u veljači 1838. pisao o *davnostima ilirskim*.

23 WESELY 1825: 641–642 i N. N. 1839: 159.

djelima utemeljitelja nacionalne historiografije i konzervatorskoga djelovanja. Na tragu sve brojnijih i politički potpomognutih istraživača spomenika u Europi, koji su nevinu naklonost i konstituiranje nacionalnih starina iz kolektivnoga zanosa počeli pretvarati u prijeteće »državne egoizme« (pojam Aloisa Riegla) i diskriminacijsko interveniranje »stilskoga restauriranja«, hrvatski kult nacionalnih spomenika preživljavao je dugo, služeći pod raznim političkim upravama 20. stoljeća, koje su s vlastitom inačicom aktualnoga totalitarnoga diktata željele urediti i taj vid kolektivnoga življenja.²⁴

U selektivnom odnosu prema historijskoj i historiografskoj predaji, koji je na svjesnoj ili nesvjesnoj razini pratio pisce 20. stoljeća, izgubljena je prigoda razvijanja suživota istraživača različitih etničkih i jezičnih pripadnosti, koji su u prvoj polovici 19. stoljeća (kao stranci–putnici i stranci–sugrađani) dali poticaje kasnijim piscima o povijesnim spomenicima naše zemlje. Zato valja prije svega istaknuti jednu, prema mojem mišljenju poprilično važnu činjenicu: hrvatska historiografska predaja ili skup nacionalnih historijskih disciplina potomci su europskih istraživačkih predajâ, pa tako i predaja kultura i zemalja koje su kolonizirale našu zemlju. Prihvatimo li tu premisu, tada možemo zaključiti da argumenti etnosa, jezika i političke emancipacije u utvrđivanju roditeljstva i datuma rođenja hrvatske historiografije ne moraju nužno prevladavati. Historija više ne mora biti instrument političke emancipacije ili historijske diskusije o etničkoj supremaciji. Činjenica je da su nacionalni istraživači hrvatskih povijesnih spomenika od nečega morali početi. Činjenica je i da su u odredbi jezičnoga standarda kao temelja međusobnoga sporazumijevanja i političke homogenizacije razdvojenih zajednica, naši preporodni prvaci slijedili europske filozofe kulture i političke programe. Ako je znanost nakon prestanka dominacije kulta antičkih spomenika od Goetheova doba počela služiti zajednicama u političkim projektima, tada se taj romantičarsko–nacionalni poriv u hrvatskim zemljama može vidjeti upravo kao intelektualni i politički refleks šire civilizacijske pojave na starom kontinentu.

---

24 Primjer za historiografsku selektivnost nalazimo, primjerice, na omotu uglednoga časopisa *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, koji izlazi u Splitu od svršetka Drugoga svjetskoga rata pod uredništvom Cvite Fiskovića. Kako je izdavač od prvih brojeva bila lokalna konzervatorska služba, tako je ona, u potrazi za predajom, početke djelovanja vidjela u imenovanju arhitekta i konzervatora Vicka Andrića za pokrajinskoga konzervatora 1853. godine, iako je konzervatorski posao pod zakonskom zaštitom Austrijske Monarhije započeo već 1819. godine upravom talijanskoga doseljenika u Split Carla Lanze. I prvi brojevi *Historijskoga zbornika* nakon Drugoga svjetskoga rata pokazuju snažnu nazočnost marksističke ideologije u historiografiji. Pitanje koje se tada postavljalo (kako pisati povijest u duhu dijalektičkoga materijalizma?) samo je preinačeno pitanje historističkih arbitara iz sredine 19. stoljeća, jer je historija nastavila biti aktualna i »upotrebljiva«, a uporaba historije podrazumijeva i stvaranje *selekcije*.

Dakle, kao što u kronologiji nacionalnoga istraživanja povijesnih spomenika (arhiva, pokretnih i nepokretnih tvarnih spomenika) prostor nacionalnoga valja otvoriti i dobrohotnim strancima, zanesenima ljepotom i starošću naših ambijenata, tako bismo — zbog potvrde naše uklopljenosti u europsku kulturu — mogli pomisliti i na mogućnost da nam historiografija i proučavanje graditeljskih spomenika, premda su sročeni na hrvatskom jeziku, nisu nastali ni iz čega. Austrijske, talijanske i ugarske antikvare, časnike i putnike ne treba uključivati u povijesnu sliku nacionalnih historijskih disciplina samo zato što je, primjerice, Mijat Sabljar prije putovanja u dalmatinske krajeve pravio bilješke iz Steinbüchelovih publikacija.²⁵ Povijest ideja više ne bi trebala poznavati granice, postavljene u ugroženoj ili strancima zastrašenoj etničkoj zajednici. Kult nacionalnih spomenika je, poput prethodnoga kulta antičkih spomenika, u 20. stoljeću dobio na trijeznosti, pa je nakon specijalizacije i ulaska u sveučilišni i državni sustav zaštite kulturne baštine, koncem pretposljednega i tijekom prošloga stoljeća postao predmetom znanstvenoga i administrativnoga interesa.

No nije riječ samo o potrebi ustrajavanja na snošljivosti i emancipacijskom duhu, koji bi Stranca udomio u nacionalnoj historijskoj predaji, nego i o ozbiljnijim problemima te predaje: nedovoljnu poštivanju vlastitih prethodnika te u zapuštanju zanosa istraživača pod utjecajem preporodne ideje, što se, primjerice, osjeća u hrvatskoj povijesti umjetnosti 20. stoljeća. Istraživanje povijesnih spomenika srednjovjekovne kopnene Hrvatske nije dovelo do gore opisanoga razvitka znanstvene zajednice koja će svojom brojnošću dovesti do diskusija o minucioznim detaljima, na kakve, primjerice, nailazimo u raspravama o Dioklecijanovoj palači ili priobalnim slikama, skulpturama i arhitekturi renesanse i baroka. Smjene povijesno–umjetničkih metodskih paradigma, naraštaja i škola mišljenja (od Bianchija, Venturija, Eitelbergera, Hausera, Riegla, Freya, Dvořáka i Strzygowskoga do nacionalnih istraživača Bulića, Karamana, Fiskovića, Prijatelja i sljedbenika) omogućile su prije svega *fizičko* očuvanje, da ne govorimo o restauriranju tih spomenika. To u kontinentalnim krajevima, odakle potječu pisci koji su od potomaka očekivali sastavljanje *historija na hrvatskome*, jednostavno nije bio slučaj.²⁶ Umjesto povećana broja sudionika, pa time i poboljšanja kakvoće diskusije o kulturnoj baštini sjeverno

25 O Sabljarovim putnim bilješkama, usp. Ministarstvo kulture RH, Uprava za zaštitu kulturne baštine, K. 3. Osobni arhivski fondovi, 158. Sabljar Mijo (Mijat), 1. Rukopisi 1–29.

26 Podsjećam na često ponavljanu sintagmu kolege Drage Miletića, konzervatora–savjetnika Hrvatskoga restauratorskoga zavoda, da u Hrvatskoj ne postoji *niti jedan* prezentirani plemićki grad srednjovjekovnoga doba prema pravilima struke.

od Velebita i Save, kontinentalni spomenici nisu privukli velik broj istraživača, nego samo najupornije i najpredanije, čiji se glas ne sluša, pa je taj dio naše baštine prešutno prepušten propadanju.

Fenomen propadanja, koji je oko 1337. godine potakao Petrarco, šokiranoga stanjem Rima u kojem je tada prvi put boravio, imao je utjecaja i na hrvatske poklonike nacionalnih spomenika. Romantičarsko žalovanje zbog propasti, ali i hodočašćenje ruinama, što se kod engleskih pjesnika i fantastâ prati od 18. stoljeća (A. Pope, Th. Gray, H. Walpole), od početka 19. je stoljeća pretvoreno u političke i kulturne projekte širom Europe. Ono što je bilo zapušteno, zaboravljeno i što je jedva preživjelo, postalo je temeljem novoga zanosa i oživljavanja.²⁷

Ideja fragmenta je tako, kao i kod prvih humanista 14. i 15. stoljeća, koncipirana na polju jezika. No sada se, umjesto koncepta propasti latinskoga jezika kao slike razaranja antičke uljudbe, u nacionalnim okvirima počelo govoriti o zapuštenosti nacionalnih jezika, zapisa i građevina. Vrhovac je u Pozivu iz 1813. godine u prvoj rečenici napisao da je »jezik ilirski (...) na tolike puke raztrešen« i »da se različno izgovara«. Našavši se u sličnoj poziciji kao i renesansni utemeljitelji antikvarnih studija, hrvatski su preporoditelji zbog političkih i kulturnih prilika stoga prvo udarili putem jezičnoga sjedinjavanja. Vrhovčev poziv za sjedinjavanjem dijalekata i pronalaskom riječi — što, u želji da se jezikom zavlada, uspoređuje s razvitkom latinskoga kod Rimljana — prethodila je Gajevoj *Kratkoj osnovi horvatsko-slavenskoga pravopisanja* iz 1830. godine.²⁸ Integriranje i »pročišćenje« jezika, na čemu je, pored Gaja, 1831. inzistirao i Ivan Derkos u *Genius patriae*, pokazuju se kao aspekti tadašnjega stanja duha i diskriminacijskoga odnosa prema slojevima kulturne baštine, što se lijepo vidi u restauriranju građevina nakon 1840. godine. S druge strane, patetika izražena u personifikacijama (Štoosov *Kip domovine vu početku leta 1831.*) i pozivi preporodnih vođa u jezično-političkim programima tih godina, oko sredine stoljeća su doveli do sazrijevanja ideje o uspostavi sustava znanja.

Kako na najvišoj razini reformirane političke uprave Franje Josipa, koji je na Silvestrovo 1850. potpisao ukaz o osnutku *Central-commission*, tako i na razini lokalnih zanesenjaka za starine (osnutkom *Društva za povjesticu i starine jugoslavenske*), spomenici su postali dio lokalne identitetske politike i već tradicionalne

---

27 O engleskom *Gothic Revival* usp. CLARK 1928. On piše o odnosu pojmova preživljavanja i oživljavanja.

28 I Antun Mihanović u *Reči domovini od hasnovitosti pisanja vu domorodnom jeziku*, Beč 1815. spominje ljepotu grčkoga i rimskoga jezika, a ističe i važnost jezika u izgradnji kulture: »Dogadjaji vsih glasoviteh narodov, koteri z navuki na razsvečene misli, domorodnu jakost i zvansko preštimanje pružili se jesu, nam svedočiju, da prvi razsvečenja temelj vu jezika domorodnoga podignjenju biva«. Usp. JEŽIĆ 1934.: 81, 83 i 90.

apsolutističke popustljivosti bečkoga Dvora. No ideja inventara i uspostave institucionalnoga centripetalnoga sustava sabiranja podataka nalik učinkovitomu doušničkomu sustavu kneza Metternicha, tada je počela prevladavati. Iako još ne posjedujemo temeljitiju studiju o utjecajima i prožimanjima hrvatskih i europskih pisaca o starinama toga doba, žanrovi historijskih sastava, koji su otada počeli prevladavati (historijske crtice, monografski prikazi, mjestopisni rječnici, putopisi), pokazuju prihvaćanje ideja istraživača na kontinentu.²⁹

Miestopisni rječnik kraljevinah Dalmacije Hrvatske i Slavonije Vinka Sabljara iz 1866. godine, sjedinjuje težnje prvih pruskih konzervatora od Schinkelova doba (stvaranje popisa), leksikografa–antikvara iz kruga Augustusa Pugina i njegova sina A. Welbyja Northomorea Pugina, pa i istraživača srednjovjekovlja i restauratora Viollet–le–Duca (njegovi rječnici francuske arhitekture i namještaja iz pedesetih i šezdesetih godina 19. stoljeća).³⁰ Studije Kukuljevića o plemićkim gradovima koji su, kao stari i ponosni, ali zapušteni i prostorno izolirani spomenici izvan puta mogli simbolizirati status Hrvata u Monarhiji, poput drugih njegovih inicijativa ocjenjuju se kao utemeljiteljske. Ipak, tim je marljivo sročnim analitičkim publikacijama nedostajala sinteza, tojest povezanost u objedinjavajuću historijsku studiju o građevinama srodnim prema oblikovno–povijesnim kriterijima. Takvu su ideju, na tragu nacionalnoga ponosa, mogle ostvariti samo moćne europske države poput Engleske, Francuske, Prusije i u užem smislu Austrije, u kojima su do konca 19. stoljeća podjednako razvijene istraživačke zajednice, državne uprave za zaštitu spomenika i sveučilišni *curriculum* s nastavom iz historijskih disciplina.³¹

Studije Račkoga, Sabljarovih, Kukuljevića i Ljubića, zbog sporoga su razvitka istraživačkoga i sveučilišnoga sustava, percipirane kao važne, ali su one istodobno i spomenici zajednice koja je zbog oživljenoga apsolutizma morala dočekati mogućnost ujedinjenja i ustroja. Poruke Gajeva naraštaja ipak nisu izgubile na snazi, pa se pred propast Monarhije i u doba historijskih i političkih rasprava s Mađarima početkom 20. stoljeća, vidi da su preporoditelji ponovo postali važni. Šišić je tako, pišući o hrvatskoj povijesti od Franje II. do predvečerja Metternichova pada, djelo posvetio »svetoj uspomeni hrvatskih preporoditelja«. ³² U sutonu apsolutističkih

29 Dakako, pritom ne smijemo zanemariti nezaobilaznu studiju Stjepana Antoljaka o hrvatskoj historiografiji. Usp. ANTOLJAK 2004.

30 Usp. SABLJAR 1866.

31 O spomenicima (ne o historiji *per se*) u tim se zemljama oko sredine 19. stoljeća sastavljaju inventari i sintetski radovi u obliku pregleda historije arhitekture i umjetnosti, čiji su autori Edward Augustus Freeman, A. N. W. Pugin, G. G. Scott, Viollet–le–Duc, Wilhelm Lübke, F. von Quast i Rudolf Eitelberger.

32 ŠIŠIĆ 1913.

sustava i historizma u Europi, hrvatski su historiografi i antikvari, sablažnjeni stanjem kulturne baštine, odlučili oživjeti stare ideale. U Zagrebu je 1910. godine utemeljeno *Zemaljsko povjerenstvo za čuvanje umjetničkih i historijskih spomenika u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji*. U tom su istraživačkom tijelu, povezanom s Arheološkim muzejem i Jugoslavenskom akademijom, djelovali ugledni historičari Tadija Smičiklas, Vjekoslav Klaić, Emilije Laszowski i u Beču školovani arheolozi Josip Brunšmid i Viktor Hoffiller, a prvi su se put, kao protivnici metoda stilskoga restauriranja, pojavili i arhitekti Martin Pilar i Stjepan Podhorsky.³³ Iako je i u tom tijelu, zbog iznimne važnosti historičara, prema mišljenju Anđele Horvat došlo do uskoga gledanja na spomenike, koji se »u najvećem broju slučajeva promatraju tek kao *dokumenti* prošlosti«³⁴, ideja udruživanja struka radi spašavanja kulturne baštine od propadanja ipak je bila u središtu.

U proglasu Povjerenstva čitamo da su se »u zadnje vrijeme sve to više množile tužbe, da mnogi naši umjetni i historijski spomenici propadaju, a da se malo što čini, kako bi se oni od propasti sačuvali«. Navodi se i važna promjena u percepciji spomenika:

Kako se je javnost sve to više počela zanimati za sudbinu naših spomenika, to je napokon nastala potreba, da se po uzoru drugih država i kod nas osnuje kao savjetujući organ kr. zem. vlade posebno povjerenstvo, koje bi preuzelo na se zadaću, da po mogućnosti sve spomenike u zemlji popiše, prouči i od propasti sačuva. U austrijskim zemljama djeluje takvo povjerenstvo već preko pedeset godina, a u Ugarskoj je osnovano zakonom od godine 1881.³⁵

Spomenici su, dakle, postali dokumenti prošlosti, kako je to bio slučaj kod talijanskih teoretičara filološkoga restauriranja (*restauro filologico* Paravicinija i Boita), a tim se dokumentima nisu bavili samo stručnjaci nego ih je promatrala i javnost, dok se strukovna udruga za skrb o *svim* spomenicima zemlje udružuje kada se u Europi osnivaju nove ili reformiraju već postojeće državne uprave za zaštitu spomenika.

Proglas iz 1910. godine pokazuje da je Hrvatska pod stranom upravom doživjela zrelost građanske kulture, koja je mogla iznjedrili upravu za očuvanje kulturne baštine. Dakako, ne valja se zavaravati da je ta lokalna uprava mogla učiniti mnogo u posljednjim godinama ostarjele Monarhije. Uspjela je sjediniti specijaliste, tojest

---

33 Usp. studije HORVAT 1944a: 14–16 i HORVAT 1944b: 32.

34 HORVAT 1944b: 32. Naglasak M. Š.

35 Statut Povjerenstva objavljen je u *Viestniku hrvatskoga arheološkoga društva* 11, 1910.–11.

pojedince koji su, za razliku od učenih diletanata Gajeva i Kukuljevićeva doba, prošli kvalitetnu naobrazbu, nerijetko na sveučilištu austrijske prijestolnice, koje je tada davalo arheologe i povjesničare umjetnosti svjetskoga glasa. K tome, Povjerenstvo je uspjelo obogatiti sabirački i topografski rad uključivanjem arhitekture u koncepcije konzerviranja, pa su arhitekti Pilar i Podhorsky radili na proučavanju i obnovi srednjovjekovnih spomenika u Brinju, Oštarijama, Krašiću i Križevcima.

U toj se upravi, međutim, nalazio i problem nepostojanja školovanih povjesničara umjetnosti koji bi, skupa s povjesničarima i arhitektima, mogli poraditi na stručnoj i sustavnoj interpretaciji srednjovjekovnih spomenika kakav je modruški grad Tržan. Prema tim se kriterijima treba okrenuti u ocjenjivanju rada Povjerenstva, jer nam oni mogu dati jasniju sliku o heroizmu i ljudskim ograničenostima tih istraživača. Premda je Josip Brunšmid već 1903. i 1905. pisao o hrvatskim srednjovjekovnim starinama³⁶, njemu su, kao i Hoffilleru, bile bliže teme iz prethistorije i staroga vijeka. Srednjovjekovlje je tako, izuzevši vodeće historiografe, do pojave Anđele Horvat, praktički ostalo neželjeno dijete povjesničara umjetnosti kontinentalne Hrvatske. Na obali je stanje bilo znatno drugačije. Bulić nije morao razmišljati o svojim nasljednicima: njemu su prethodili brojni domaći i strani uglednici, čiji historijski niz otpočinju putnici poput Cirijaka Ankonitanca u 15. stoljeću. Već je odabir jednog marnoga germanista, Gjura Szaba, za tajnika (ne konzervatora!) Povjerenstva, koji je poslan na doškolovanje u Beč, Nürnberg i Prag, za posao obilaska i proučavanja nacionalnih spomenika u Hrvatskoj i Slavoniji, poprilično znakovit s obzirom na procvat povijesti umjetnosti u državnoj prijestolnici. Szabo je, pod utjecajem novih konzervatorskih ideja nastalih u okrilju Bečke škole povijesti umjetnosti, u našim krajevima oživio ideju totaliteta baštine (na tragu Dvořákova projekta stvaranja umjetničke topografije od 1907. godine), a pritom je — doduše, do razine ideologije — razvio tzv. biološku paradigmu zaštite spomenika.³⁷

Szabo je, kako pokazuju brojne njegove putne bilješke i fotografije, do propasti Monarhije učinio najviše na sabiranju podataka, razvitku kritičke misli i konzervatorskih koncepcija u našoj zemlji.³⁸ Na Kukuljevićevu je tragu uspio objediniti autopsiju pojedinačnih spomenika i dati prvu naznaku sinteze za simbolički važne plemićke gradove, 1920. godine objavivši djelo *Sredovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji*. Szabo je bio neumorni putnik poput svojih prethodnika Mériméea, Ruski-

36 Usp. BRUNŠMID 1903/04: 182–190 i BRUNŠMID 1905: 208–220.

37 U historijskim pregledima zaštite spomenika u Europi pojam biološke zaštite je vrlo rijedak. Koristila ga je Anđela Horvat (*biološki stav*) od 1944., a preuzeo MARASOVIĆ 1983.

38 Szabova se ostavština, poput Sabljarove, čuva u Upravi za zaštitu kulturne baštine Ministarstva kulture RH.

na i Viollet–le–Duca, koji je u doba osnutka Povjerenstva obišao i Modruš, sjedinjujući u svojim bilješkama historijske vijesti i terenski uvid, tojest ekscerpte iz ranijih historijskih publikacija i vlastite primjedbe u tekstu i slici (crtežu, fotografiji). Tako je početkom 20. stoljeća nastavio nedovršeni posao Kukuljevića i Sabljara, pokušavajući objediniti pabirke u veće studije, koje su, kako je i danas slučaj, u očima javnosti imale veću težinu od razbacanih članaka.

Ukoliko bismo srazmili sudbinu istraživanja pokrajinskih spomenika nakon smrti Bulića i Szaboa, možda bismo došli do odgovora zašto je Modruš, kao jedan od najvažnijih hrvatskih povijesnih spomenika, ostao tako zapušten u dvjema Jugoslavijama i kratkotrajnoj fašističkoj tvorevini. Prvi je istraživač imao tu sreću da slijed nije prekinut, već su ga nastavili ugledni stručnjaci koji su otvorili put sve brojnijim piscima o priobalnim spomenicima. Nakon Szabove smrti kontinuitet nije nastavila velika zajednica tumača, nego vrijedni *pojedinci* poput Anđele Horvat, Zorislava Horvata, Milana Kruheka i Drage Miletića, kojima su vrata sveučilišta i dodira s mladima bila oduvijek tek poluodškrinuta.³⁹

Slobodna se Hrvatska više ne može odricati truda prethodnih naraštaja, kao niti dokaza nacionalnoga identiteta. Iako izgleda anakrono po drugi se put navraćati preporodnim idejama, čini se kako nam u budućnosti ne preostaje drugo do ponovnoga okupljanja, otkrivanja i očuvanja kulturnoga naslijeđa kontinentalne Hrvatske. Dotad će Tržan, koji svakodnevno propada, a već dva stoljeća izaziva divljenje čitatelja historijskih vrela i promatrača sve oskudnijih ruševina, ostati nijemi svjedok naše promjenljive nacionalne čudi.

---

39 Vrijedne publikacije Kruheka i Horvata, Hrvoja Salopeka i Branka Nodila uskoro bi trebala okruniti dugo očekivana sinteza Drage Miletića, knjiga *Plemićki gradovi kontinentalne Hrvatske*. Nadamo se da će ta knjiga imati dobru recepciju, podjednako kod povjesničara i povjesničara umjetnosti, kao i u javnosti i državnoj upravi.

Literatura

- ANTOLJAK (Stjepan), 2004, *Hrvatska historiografija. Drugo dopunjeno izdanje*, Zagreb.
- BABUKIĆ (Vjekoslav), 1840, »Starine ilirske«, *Danica ilirska* 6/30, 25. srpnja 1840., Zagreb, 117–119.
- BRUNŠMID (Josip), 1903/04, »Hrvatske srednjovječne starine«, *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva* N. S. sv. 7 (1903/04), Zagreb, 182–190. BRUNŠMID (Josip), 1905, »Starine ranijega srednjega vijeka iz Hrvatske i Slavonije«, *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva* N. S. sv. 8(1905), Zagreb, 208–220.
- CHOAY (Françoise), 1995 (1992), *L'allegoria del patrimonio*, Roma.
- CLARK (Kenneth), 1928, *The Gothic Revival. An Essay in the History of Taste*, s. l.
- EBNER (Ladislav), 1827, *Historisch–statistisch–topographische Beschreibung der koenigl. Freystadt Varasdin*, Varaždin.
- FRAS (Franz Julius), 1830, *Merkwuerdigkeiten oder historisch–statistisch–topographische Beschreibung der Karlstaedter Militaergrenze*, Karlovac.
- HORVAT (Anđela), 1944a, *Prilozi poviestnom razvoju čuvanja umjetničkih i kulturno–poviestnih spomenika u Hrvatskoj*, Zagreb.
- HORVAT (Anđela), 1944b, *Konzervatorski rad kod Hrvata*, Zagreb.
- JEŽIĆ (Slavko) (prir.), 1934, *Ilirska antologija. Književni dokumenti hrvatskog preporoda*, Zagreb.
- KRUHEK (Milan), 2008, *Srednjovjekovni Modruš*, Ogulin.
- KUNITS (Mihael), 1827, *Historisch–topographische Beschreibung des Mineralbades Topusko*, Karlovac.
- KUNITS (Mihael), 1828, *Historisch–topographische Beschreibung der vortrefflichen Varasdiner Toeplitzer Schwefelbades in Koenigreiche Croatien*, Varaždin.
- LÉON (Paul), 1951, *La vie des monuments français. Destruction, restauration*, Paris.
- MARASOVIĆ (Tomislav), 1983, *Zaštita graditeljskog nasljeđa*, Split–Zagreb.
- MARIOTTI (Filippo), 1892, *La legislazione delle Belle arti*, Roma.
- MOHR DE PÉREZ (Rita), 2002, *Die Anfänge der staatlichen Denkmalpflege in Preussen, Ermittlung und Erhaltung alterthümlicher Merkwürdigkeiten*, Worms.
- MOMIGLIANO (Arnaldo), »Ancient History and the Antiquarian«, *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* 13/1–2(1950), London, 285–315.
- N. N., 1839, »Domorodne znamenitosti. Čudan nalazak u Slavonii«, *Danica ilirska* 5/40, 5. listopada 1839., Zagreb, 159.

- RIEGL (Alois), 2006, Moderni kult spomenika. Njegova bit, njegov nastanak, u: *Anatomija povijesnoga spomenika*, prir. M. Špikić, Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, 351–411.
- SABLJAR (Mijat), 1863, *Mane koje smetaju razvitku književnosti i sačuvanju umjetnosti te starinarskih predmeta*, Zagreb.
- SABLJAR (Vinko), 1866, *Miestopisni riečnik kraljevinah Dalmacije Hervatske i Slavonije*, Zagreb.
- SCHMIDL (Adolf), 1844, »Ausbau der St. Stefanskirche in Wien«, *Österreichische Blätter für Literatur und Kunst, Geschichte, Geografie, Statistik und Naturkunde–Kunstblatt* 1, 31. siječnja 1844, Wien, 6–7.
- SEIDL (Johann Gabriel), 1846a, »Chronik der archäologischen Funde in der österreichischen Monarchie«, *Österreichische Blätter für Literatur und Kunst* III/45, 14. travnja 1846., Wien, 345–348.
- SEIDL (Johann Gabriel), 1846b, »Chronik der archäologischen Funde in der österreichischen Monarchie«, *Österreichische Blätter für Literatur und Kunst* III/45, 14. veljače 1846, Wien, 157–158.
- STEINBÜCHEL (Anton), 1820, Dalmatien. Eine Reise–Skizze, *Jahrücher der Literatur* III/20, *Anzeige–Blatt für Wissenschaft und Kunst* 12(1820), Wien, 1–30.
- ŠIŠIĆ (Ferdo), 1913, *Hrvatska povijest. Treći dio: Od godine 1790. do godine 1847.*, Zagreb.
- ŠPIKIĆ (Marko), 2006, *Humanisti i starine. Od Petrarke do Bionda*, Zagreb.
- VON WUSSOW (A.), 1885, *Die Erhaltung der Denkmäler in den Kulturstaaten der Gegenwart*, Berlin: Carl Heymanns Verlag, sv. 1.
- WESELY (Eugen), 1825, »Neu entdeckter Cippus in der k. k. Slavonischen Militärgränze«, *Archiv für Geschichte, Statistik, Literatur und Kunst* XVI/103, 29. kolovoza 1825., Wien, 641–642.

Summary

The paper brings a discussion on the reception of Modruš as a historical monument which in the age of the Croatian National Revival drew the attention of Croatian historical sciences. While classical monuments were recognized as relevant heritage already in renaissance, medieval monuments of continental Croatia drew researchers' interests in the first half of the 19th century due to the growth of the national consciousness. They were succeeded or sometimes even preceded by works of foreigners or civil servants who published them in foreign languages. Thus the article mentions the researches by Anton Steinbüchel, Franz Julius Fras, Ladislav Ebnera, Mihael Kunits and Johann Gabriel Seidl. Subsequent period saw a development of the national research unit which was encouraged by Ivan Kukuljević, following the initiative by the bishops Maksimilijan Vrhovec, Juraj Šporer, Ivan Derkos as well as Ljudevit Gaj. However, in the 20th century it lost its strength due to specialization and altered political circumstances.

The author presents two aspects of the research of Modruš as a monument which unites historical sciences: the establishment of the research interest for such monuments before Kukuljević's age and the problem of discontinuity in acknowledging that sort of national heritage (especially in Croatian art history) after the dissolution of the Austro-Hungarian Monarchy, and the death of Gjuro Szabo. Discontinuity is regarded as a social phenomenon, as external (political) impact on the process of scientific specialisation during the 20th century, but also as a question of professional preferences of researchers. This conclusion is drawn due to a feeling that during the last century Croatian art history witnessed a development of two art-historical communities – one which specialised in Croatian coastal heritage and art history of the modern age, thus entering the university curriculum, and the other which, due to a weak support by both the public and profession, made minor improvement regarding the conditions which researches met under the Austrian government in the second half of the 19th century.